

સ્ત્રીસશક્તિકરણ અંગે ડૉ. બી.આર. આંબેડકરના વિચારો

કેતુલભાઈ કિરીટભાઈ પરમાર

સારાંશ

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર એ પ્રચંડ જ્ઞાન, શાણપણ, અને હિંમતવાન વ્યક્તિ હતા. સ્વાતંત્ર્ય સેનાની અને એક વિદ્વાન જેણે સમતા, સમાનતા અને બંધુત્વના સમાજને માર્ગ બતાવ્યો. ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણની અવરોધોને નાબૂદ કરવા તેમણે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. તેમણે હિન્દુઓ અને ભારતીય સોસાયટીના અન્ય વિભાગો માટેના સામાન્ય નાગરિક સંહિતાના કોડિફિકેશનનો પાયો નાખ્યો. ડૉ. આંબેડકરએ ૧૯૨૦ માં તેમનું આંદોલન શરૂ કર્યું. તેમણે હિન્દુ સામાજિક વ્યવસ્થા સામે ઉગ્ર પ્રચાર શરૂ કર્યો અને આ હેતુ માટે ૧૯૨૦ માં મુકનાયક અને ૧૯૨૭ માં બહિસ્કૃત ભારત જર્નલ શરૂ કર્યું. ડૉ.બી.આર. દ્વારા શરૂ થયેલા અખબારો આંબેડકર, મુકનાયક અને બહિસ્કૃત ભારત મુખ્યત્વે મહિલાઓ અને તેમના સશક્તિકરણથી સંબંધિત મુદ્દાઓને આવરી લેતા હતા. ૧૮ મી જુલાઈ ૧૯૨૭ ના રોજ, ડૉ.આંબેડકર એ દલિત વર્ગોની લગભગ ત્રણ હજાર મહિલાઓની બેઠકને સંબોધિત કરી; તેમણે કહ્યું હતું કે 'હું સમુદાયની પ્રગતિને સ્ત્રીઓ દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલી પ્રગતિની માત્રા દ્વારા માપું છું'. આ મુદ્દા તેમણે લિંગ સમાનતા અને શિક્ષણની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકવાને લીધે મૂક્યા હતા અને દલિત સમાજ તેમજ મહિલાઓની સમસ્યાઓનો પર્દાફાશ કર્યો હતો. ૧૯૩૧ માં તેમણે એક પ્રેસ કોન્ફરન્સમાં મહિલા સશક્તિકરણ પર વાત કરી હતી અને બોમ્બે વિધાનસભામાં મહિલાઓ માટેના પારિવારિક પગલાં માટે સંબોધન કર્યું હતું. તેઓએ આજીવન વેશ્યાવૃત્તિ વ્યવસાયમાં સામેલ મહિલાઓની સુધારણા માટે કામ કર્યું. તે ગરીબ, અભણ મહિલાઓ માટે અન્યાય અને બાળ લગ્ન અને દેવદાસી પ્રથા સામે લડવાની પ્રેરણાદાયક હતા. તેમણે સમાન કારણોસર હિન્દુ કોડ બિલ પર ભાર મૂક્યો હતો. આમ, સ્ત્રીઓના સર્વાંગી વિકાસ માટે તેમની ઊંડી ચિંતા અને લાગણીઓ તેના દરેક વાક્ય અને શબ્દ પરથી વ્યક્ત થાય છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો :- મહિલા સશક્તિકરણ, સમતા, સમાનતા

૧. પ્રસ્તાવના

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર એક ક્રાંતિકારી વિચારક અને તત્ત્વચિંતક તરીકે જાણીતા હતા. તેઓ સામાજિક કાર્યકર અને વિવેચક હતા અને તેમના મૃત્યુ સુધી ભારતીય સમાજશાસ્ત્રના દૃશ્યમાં વિશાળકાય માનવપ્રતિમાની જેમ ગતિશીલ હતા. તેમણે માત્ર દલિતો માટે જ નહીં, પરંતુ ભારતીય મહિલાઓને નવી ઓળખ આપવામાં પણ ડૉ.આંબેડકરનો ઘણો મોટો ફાળો રહેલો છે. સિંગારિયા, એમ. આર. (2014) એ લખ્યું કે, "ડૉ. બાબાસાહેબે ખરાબ વ્યવહારમાં અને વેશ્યાવૃત્તિ જેવા વ્યવસાયિકોમાં સામેલ મહિલાઓની સુધારણા માટે તેમનું જીવન વિતાવ્યું. આંબેડકરે ગરીબ, અભણ મહિલાઓમાં જાગૃતિ પેદા કરી અને બાળ લગ્ન અને દેવદાસી પ્રણાલી જેવી અન્યાયી અને સામાજિક પ્રથાઓ સામે લડવાની પ્રેરણા આપી. " આંબેડકર મહિલાઓને જુલમી, જાતિ આધારિત અને કઠોર વંશવેલો સમાજ વ્યવસ્થાના ભોગ તરીકે જોતા હતા. તેઓ ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણ ચળવળ માટે પ્રેરણા સ્ત્રોત પ્રદાન કરે છે. વેલાસ્કર, પી. (2012) ના અનુસાર, "ભારતીય શૈક્ષણિક પ્રવચનમાં આંબેડકરની સામાજિક અને શૈક્ષણિક વિચાર આશ્ચર્યજનક રીતે ઉપેક્ષિત રહી છે." ઘણા લોકો નથી જાણતા કે ડૉ.આંબેડકર હંમેશા ભારતીય સમાજમાં મહિલાઓની પરિસ્થિતિને ઉત્થાન આપવા માટે સાખત મહેનત કરે છે.

મૌર્ય, આર.એસ. (1988) ના જણાવ્યા અનુસાર, “મહિલાઓનું શિક્ષણ એ સમાજમાં સ્થાન પરિવર્તનનું સૌથી શક્તિશાળી સાધન છે. કોઈ પણ સમાજમાં મહિલાઓની સ્થિતિમાં આશ્ચર્યજનક સુધારણા લાવનાર એકમાત્ર એકલ પરિબળ એ શિક્ષણ છે. કુટુંબમાં આત્મગૌરવ, આત્મવિશ્વાસ, જરૂરી હિંમત અને તેમની સ્થિતિ સુધારવાનાં સાધન તરીકે શિક્ષણ અસમાનતા અને કાર્યોમાં ઘટાડો લાવે છે. ”

ડૉ. બી. આર. આંબેડકર, મુકનાયક અને બહિષ્કૃત ભારતે શરૂ કરેલા અખબારો મુખ્યત્વે મહિલાઓ અને તેમના સશક્તિકરણથી સંબંધિત મુદ્દાઓને આવરી લેતા હતા. આંબેડકર હંમેશાં મહિલા સશક્તિકરણની ચિંતા કરતા હતા. ન્યુ યોર્કમાં અભ્યાસ દરમિયાન તેમના પિતાના મિત્ર, યુવાન આંબેડકરને લખેલા એક પત્રમાં, કહ્યું છે કે - અમે જલ્દીથી સારા દિવસો જોશું અને જો સ્ત્રી શિક્ષણની સાથે-સાથે પુરુષ શિક્ષણને રાજી કરવામાં આવે તો આપણી પ્રગતિમાં ખૂબ વેગ આવશે... ” સ્ત્રીઓના નિરક્ષરતાનો દર નિશંકપણે પુરુષો પર મહિલાઓના નિર્ભરતા અને ગૌણ ભૂમિકા નિભાવવાનું કારણ છે. મહિલાઓના શોષણ, હિંસા અને બેદરકારીનું મુખ્ય કારણ શિક્ષણનો અભાવ છે. શિક્ષણ મહિલાઓને તેમની મજબૂતીકરણ માટે કરવામાં આવતી જોગવાઈઓને સમજવામાં મદદ કરી શકે છે. આમ, જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રમાં પુરુષોની સરખામણીમાં તેમના લક્ષ્યોને પૂર્ણ કરવા માટે સશક્તિકરણ કરવામાં મહિલાઓમાં શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું એ ખૂબ મહત્વનું છે (સિંગારિયા એમ. આર. (૨૦૧૪).

૩. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર અને મહિલા સશક્તિકરણ

ભારત પુરૂષપ્રધાન દેશ છે. પ્રાચીનકાળથી આધુનિક સમયમાં પણ સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતા અને અધિકાર માટે સતત લડત ચલાવી રહી છે. ભારતમાં સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાના મુક્તિદાતા તરીકે ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકરનું નામ અગ્રીમ હરોળમાં આવે છે. તેઓ સ્ત્રીઓને સમાજનું આભૂષણ ગણાવતા.

ડૉ. આંબેડકરે ૨૦-૦૭-૧૯૪૨ ના રોજ નાગપુર ખાતે મળેલી ‘અખિલ ભારતીય દલિત વર્ગ મહિલા પરિષદ’ ખાતે એ વાત ઉપર ભાર મૂક્યો હતો કે સ્ત્રીઓની પ્રગતિ વિના રાષ્ટ્રની પ્રગતિ થઈ શકે નહીં. મહિલાઓએ સ્વચ્છ રહેવું જોઈએ. અને તમામ પ્રકારના દુષણોથી દૂર રહેવું જોઈએ. બાળકોને શિક્ષણ મળે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. તેમના અંદર મહત્વકાંક્ષા ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. બાળકોના મગજમાં એવા વિચારો ભરવા જોઈએ કે તેમની ઉત્પત્તિ મહાન થવા માટે જ થઈ છે. લઘુતાગ્રંથિઓ દૂર કરવી જોઈએ.

ડૉ. આંબેડકરે મહિલાઓના ઉત્થાન માટે એપ્રિલ ૧૯૪૭માં ધારાસભામાં એક મુન્સદીરૂપ ‘હિંદુ કોડ’ દાખલ કરાવ્યો હતો. અનેક સભ્યો તેની સાથે અસંમત હતા. આમ છતાં સુધારા વધારા સાથેની આવૃત્તિ બંધારણ સભામાં ૧૨ ઓગસ્ટ ૧૯૪૮માં રજૂ થઈ. બંધારણનો સ્વીકાર થયા બાદ આંબેડકરને એક નવું હિંદુ કોડ બિલ ઘડવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી. તેમણે રાવ સમિતિ એ તૈયાર કરેલો હિંદુ કોડ સુધાર્યો. ‘હિંદુ કોડ બિલ’ દ્વારા તે વખતના પ્રવર્તમાન કાનૂનમાં માત્ર ચાર બાબતો જ નવી દાખલ કરવામાં આવી હતી. જન્મ દ્વારા અધિકારના સિદ્ધાંતની નાબૂદી, સ્ત્રીઓને મિલકતનો અધિકાર, મા બાપની મિલકતમાં પુત્રીઓને અધિકાર અને છૂટાછેડા માટેની જોગવાઈ તેમાં પતિ દ્વારા દત્તક લેવાય તો તેમાં પત્નીની સંમતિ જોઈએ એવી જોગવાઈ પણ હતી.

૪. બંધારણીય હક્કો દ્વારા મહિલા સશક્તિકરણ

ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકરજીએ પુસ્તકો અને ભાષણો દ્વારા તો નારીઓને સામાજિક રીતે જાગૃત કરી જ હતી પણ તેમણે સમાજમાં બંધારણીય રીતે પણ નારીઓને પોતાના અધિકારો જાહેરમાં મળે તે માટે તેમણે બંધારણમાં પણ એવી જોગવાઈઓને પ્રાધાન્ય આપ્યું કે જેના લીધે મહિલાઓને પોતાનો સન્માનજનક દરજ્જો પ્રાપ્ત થયો. આવી જોગવાઈઓ આ મુજબ છે:

અનુચ્છેદ ૧૪ : સૌને સમાન કાયદો અને સૌને કાયદાનું સમાન રક્ષણ.

- અનુચ્છેદ ૧૫ : ધર્મ, જ્ઞાતિ, જાતિ, લિંગ અથવા જન્મસ્થાનને કારણે કરતા ભેદભાવનો નિષેધ.
અનુચ્છેદ ૧૬ : જાહેર નોકરીની બાબતમાં સમાનતા.
અનુચ્છેદ ૨૧ : જીવન અને શરીર સ્વાતંત્ર્યના અધિકારનું રક્ષણ.
અનુચ્છેદ ૨૩ : મનુષ્ય વેપાર અને બળજબરીથી કરવાની મજૂરી ઉપરનો પ્રતિબંધ.
અનુચ્છેદ ૩૮ (અ) : સમાન ન્યાય અને મફત કાનૂની સહાય.
અનુચ્છેદ ૫૧ (ચ) : ધાર્મિક, ભાષાકીય, પ્રાદેશિક અથવા સાંપ્રદાયિક ભેદોથી પર રહીને, ભારતના તમામ લોકોમાં સુમેળ અને સમાન બંધુત્વની ભાવનાની વૃદ્ધિ કરવાની, સ્ત્રીઓના ગૌરવને અપમાનિત કરે તેવાં વ્યવહારો ત્યજી દેવાની.
અનુચ્છેદ ૨૪૩ (ડ) : ચૂંટણીમાં મહિલાઓ માટે અનામત બેઠકો રાખવાની જોગવાઈ.

આમ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરજી એ જે હકો માટે મહિલાઓ પ્રયત્ન કરતી હતી તેવા હકોને બંધારણીય બનાવ્યા. જેના લીધે કોઈ તેમના અધિકારો પર તરાપ ન મારી શકે. તેમજ કાયદાકીય જોગવાઈને લીધે તે હકો કોઈપણ ભોગે આપવા રહ્યા.

પ. સમાપન

સંસદમાં આંબેડકરના અવસાન પર શોક સંદેશમાં વડા પ્રધાન જવાહરલાલ નહેરુએ કહ્યું કે “ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર હિન્દુ સમાજના તમામ જુલમી લક્ષણો વિરુદ્ધ બળવોનું પ્રતીક હતા. જાતિ સમાનતા પર આધારીત તેમનું સમાજનું સ્વપ્ન હજી સાકાર થયું નથી અને તેથી મહિલા સશક્તિકરણની તરફેણ કરે છે તે સામાજિક પુનર્નિર્માણ માટે તેમના વિચારો મહત્વપૂર્ણ છે. ડૉ.બાબાસાહેબે તમામ મહિલાઓના જીવનની સ્થિતિ અંગે પોતાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા. તેમણે જાણાવ્યું હતું કે મહિલાઓ સાથે સમાન વર્તે અને સમાન પ્રતિષ્ઠા આપવી જ જોઈએ. તેમણે હિન્દુ કોડ બિલ પર વિધાનસભામાં પાયાના સુધારાઓ અને સુધારા સૂચવવા પર ભાર મૂક્યો હતો. તેમણે સંસદમાં બિલ પસાર કરવામાં મદદ કરવા માટે તમામ સંસદીય સભ્યોને આગ્રહ કર્યો અને ઉતારી દીધા. આખરે, તેમણે તે માટે રાજીનામું આપ્યું. ડૉ. આંબેડકરની ઉપદેશો અને વિચારો માત્ર મહિલાઓ જ નહીં, પરંતુ આજે પણ તમામ ભારતીય ઉપયોગી છે. સ્ત્રીઓના સર્વાંગી વિકાસ માટે તેની ઊંડી ચિંતા અને લાગણીઓ તેના દરેક વાક્ય અને શબ્દ પરથી વ્યક્ત થાય છે. ભારતીય સંસદમાં તેમના છેલ્લા ભાષણમાં આપણે સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની તેમની લાગણી અને આદર બતાવી શકીએ. તેમણે આઈરિશ પેટ્રિઅટ ડેનિયલ ઓ કોનાલના પ્રખ્યાત વિચારોને ટાંકીને કહ્યું, “કોઈ પણ પુરુષ તેના સન્માનની કિંમત પર કૃતજ્ઞ હોઈ શકે નહીં, કોઈ પણ સ્ત્રી તેના પવિત્રતાની કિંમત પર આભારી ન હોઈ શકે. અને કોઈ પણ રાષ્ટ્ર તેની આઝાદીની કિંમત પર કૃતજ્ઞ be હોઈ શકે નહીં. ” તેમના પ્રખ્યાત પુસ્તક " પાકિસ્તાન અને ભારતનું ભાગલા " માં તેમણે મુસ્લિમ મહિલાઓ અને તેમની ધાર્મિક પરંપરાઓ, પડદો પહેરવા, તેમના લગ્નો અને તેના વિશેના પોતાના મત વ્યક્ત કર્યા હતા. મુસ્લિમ મહિલાઓને વિવિધ ધાર્મિક પરંપરાઓ હેઠળ દબાવવામાં આવી હતી. બંધી સ્ત્રીઓ તરફ, તેમના ધર્મ, જાતિ અને વર્ગને ધ્યાનમાં લીધા વિના. ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકરનો વિશેષ માનવતાવાદી દૃષ્ટિકોણ હતો. તેમણે મહિલાઓ પ્રત્યેના તમામ પ્રકારના અન્યાય સામે વારંવાર અવાજ ઉઠાવ્યો હતો.

સંદર્ભ સાહિત્ય

1. આંબેડકર, બી.આર. (૧૯૮૨). ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર: લેખન અને ભાષણો, ભાગ -2 (વસંત મૂન દ્વારા સંકલિત), મહારાષ્ટ્રના શિક્ષણ વિભાગ, બોમ્બે.
2. આંબેડકર, બી.આર. (1987). બાબા સાહેબ આંબેડકરમાં હિન્દુ મહિલાઓની ઉલ્લંઘન: લેખ અને ભાષણ, ભાગ 3, શિક્ષણ વિભાગ, મહારાષ્ટ્ર સરકાર.
3. કીર, ધનંજય. (૧૯૮૧). ડૉ. આંબેડકર જીવન અને મિશન, લોકપ્રિય પ્રકાશન, બોમ્બે.

4. ડૉ. આંબેડકર અને સામાજિક ક્રાંતિની યાત્રા, દત્તોપંત ઠેગડી, અમદાવાદ-૨૦૦૭.
5. ધનવિજય, વૈશાલી (૨૦૧૨). ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેકરની મહિલા સશક્તિકરણ અને સ્કોર્ધટીમાં મહિલાઓની વર્તમાન સ્થિતિ માટેના પ્રયત્નો, ઈલેક્ટ્રોનિક આંતરરાષ્ટ્રીય આંતરશાખાકીય સંશોધન જર્નલ (EIIRJ), ભાગ -1, અંક -2, ISSN-2277- 8721
6. ભારતનું બંધારણ અને રાજનીતિ-એક અભ્યાસ, ડૉ. શહેઝાદ કાઝી, કીસ્વા પબ્લિકેશન-૨૦૧૧.